

**“КРИМСЬКЕ ПИТАННЯ” В ПОЛІТИЧНИХ  
РЕАЛІЯХ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ  
(І половина 90-х років XX століття)**

Стан адміністративного поділу України в умовах тоталітарної держави, а також в посттоталітарний період змінювався. Визначальними чинниками у цьому процесі виступали, безперечно, економічний механізм та прагнення оптимізувати адміністративно-територіальний поділ з метою найбільш раціонального використання продуктивних сил регіонів і республіки в цілому.

Після виселення у 1944 р. з території Кримської області кримсько-татарського населення, німців, греків, болгар та вірменів господарське життя півострова паралізується. Заселення і економічне освоєння півострова, зокрема його степових і гірських районів, забезпечувалось переважно за рахунок переселенців з Російської Федерації. Проте вони, опинившись у незвичних умовах, не виявили належної здатності ефективно господарювати, а отже вміння повноцінного проживання на півострові. У зв'язку з цим до середини 1948 р. з Криму, переважно таємно, вибуло майже половина завезених туди у 1944 – 1947 рр. сімей переселенців.

Тому питання про передачу Криму до складу УРСР вимушено ініціювалось місцевими органами державної і партійної влади півострова. Рада Міністрів РРФСР їх вивчила і після чого Президія Верховної Ради РРФСР прийняла постанову, у якій зазначалось: “враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські та культурні зв'язки між Кримською областю і УРСР, а також враховуючи згоду Президії Верховної Ради

УРСР вважати за доцільне передати область до складу УРСР”. До України з цього приводу направлялося подання Президії Верховної Ради РРФСР.

13 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради УРСР в свою чергу, приймає постанову “Про подання Президії Верховної Ради РРФСР щодо питання передачі Кримської області до складу Української РСР, винесене на розгляд Президії Верховної Ради СРСР”, у якій висловлювалась подяка за таке рішення Президії Верховної Ради РРФСР, російському народові та запевнення що уряд республіки сприятиме процвітання господарства Криму. Містилось прохання до Президії Верховної Ради СРСР передати Кримську область до УРСР. Її було направлено до Президії Верховної Ради Союзу РСР. Ці документи стали необхідною правовою базою для прийняття Президією Союзного законодавчого органу рішення з цього питання.

19 лютого 1954 р. відбулося засідання Президії Верховної Ради СРСР, на яке запрошувались договірні сторони. У виступі Голова Президії Верховної Ради РРФСР М. Тарасов підкреслив, що Кримська область, займає увесь Кримський півострів і територіально є ніби продовженням південних степів України, економіка області тісно пов’язана з господарством УРСР. Зазначив, що з географічних та економічних міркувань передача області є доцільною та відповідає загальним інтересам радянської держави. Представник України, Голова Президії Верховної Ради УРСР Д. Коротченко у свою чергу запевнив, що з боку українського уряду буде приділена належна увага подальшому розвитку народного господарства Криму, підвищенню матеріального добробуту та культурного становища трудящих Кримської області.

Після обговорення питання Президія Верховної Ради Союзу РСР одноголосно затвердила Указ “Про передачу

Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР”, в якому вказувалося: “Враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські і культурні зв’язки між Кримською областю і Українською РСР Президія постановляє: “Затвердити спільне представлення Президій Верховних Рад РРФСР і УРСР про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР””. Основним чинним документом з цього питання став Закон Верховної Ради СРСР від 26 квітня 1954 р. “Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР”.

Територія України доповнилась 24 сільськими та шістьма міськими районами, 14 містами з яких – шість мали республіканське та обласне підпорядкування, 14 селищами міського типу, 242 сільськими радами. Крім того були внесені відповідні доповнення до Конституції УРСР. На території Криму вступили в дію республіканські закони. Отже, юридично в такий спосіб була легітимізована справа входження Кримської області до складу Української РСР. Дана акція мала справді історичне значення для населення Криму<sup>1</sup>.

Проголошення Декларації про державний суверенітет України та незграбні спроби керівництва СРСР наприкінці 1990 – початку 1991 рр. утримати від розпаду Союзу державу посилили децентралізуючий рух республік до незалежності, активізували боротьбу народів за соціально-економічні, політичні права. За таких обставин у Кримській області постали умови для ініціювання питання про автономію. Переважній частині жителів Криму, особливо російськомовних, не імпував курс України на створення власної держави, тому вона намагалася відкинути ідею виходу України з складу СРСР, та входження в альтернативні союзницькі структури, що

пропонувались союзним керівництвом на чолі з М. Горбачовим.

На цьому тлі в області загострилася суспільно-політична ситуація. Вона неодноразово розглядалась обласною радою. Проте, через політичне протистояння депутатів прийняті рішення не приносили бажаних результатів. Враховуючи ситуацію, вона призначила на 20 січня 1991 р. референдум, який мав визначити ставлення населення півострова до ідеї відновлення автономії Криму. За відновлення Кримської Автономії, як суб'єкта Союзу РСР, учасника Союзного Договору, проголосувало 93,3% кримчан<sup>2</sup>.

25 січня 1991 р. Кримська обласна рада направила звернення до Верховної Ради УРСР у якому відмічалось, що “відновлення Кримської АРСР знаменна подія в історії Криму, обласна рада з величезною відповідальністю сприймає висловлену в результаті референдуму волю населення Криму, та пропонує Верховній Раді УРСР розглянути і внести відповідні зміни до Конституції, визначити порядок формування державних органів республіки”<sup>3</sup>.

28 січня 1991 р. Президія Верховної ради УРСР прийняла постанову “Про звернення Кримської обласної Ради народних депутатів про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки”, винесла питання на розгляд пленарного засідання Верховної Ради доручивши ряду постійних депутатських комісій підготувати пропозиції.

У свою чергу 12 лютого 1991 року Верховна Рада України – 72% наявного числа депутатського корпусу відновила статус Кримської АРСР у складі УРСР та ухвалила Закон України “Про відновлення Кримської АРСР”. Кримській обласній раді надавався статус

Верховної Ради, та право поновлення її складу. У довиборах кримського парламенту взяли участь представники громадських організацій, національно-культурних товариств, об'єднань редепортованих народів. Одночасно вносились зміни до Конституції України (ст. 75.1), та започатковувалось створення Основного Закону автономії<sup>4</sup>. Ці дії Української незалежної держави були сприйняті неоднозначно політиками Російської Федерації, дехто з них почав розглядати взаємини України і Криму під кутом зору, вигідним лише їм. Під сумнів ставилась юридична сила законодавчих актів, які склали основу входження у 1954 р. Криму до України, наполегливо поширювались твердження, що рішення з цього питання приймалось партійним керівництвом колишнього Союзу.

Схвалена у січні 1992 р. постійною Комісією з міжнародних питань і зовнішньоекономічних зв'язків Російського парламенту постанова “О решении Президиума Верховного Совета СССР от 19 февраля 1954 г. и Верховного Совета СССР от 26 апреля 1954 г. “О выведении Крыма из состава РСФСР”” кримському питанню набуло особливої гостроти. У ній, зокрема, зазначалося, що попередні рішення як російських, так і союзних інстанцій прийняті з порушенням законів, були проігноровані норм міжнародного права. Комісія пропонувала Верховній Раді Росії оголосити рішення Верховної Ради СРСР щодо Криму від 1954 р. недійсним – як таке, що немає юридичної сили.

Поглибив російсько-українську конфронтацію візит до Криму навесні 1992 р. делегації російських парламентарів на чолі з О. Руцьким, яка зробила заяву у якій зазначалось: “що здоровий глузд” диктує, що Крим є частиною Росії, а ті, хто підписував рішення 1954 р. були під впливом

“похмілля або сонячного удару”.

У самій Кримській Автономній Республіці сформувалося кілька політичних сил які мали відмінні погляди на проблему українсько-кримських відносин. Сили проросійської орієнтації, відстоювали ідею незалежної Кримської держави, яка б будувала відносини з Україною на договірній основі. Меджлис кримськотатарського народу наполягав на створенні національної автономії кримськотатарського народу у складі України. Дехто з політиків вважав взагалі помилковим відновлення автономії і хотіли бачити Крим у статусі області.

29 квітня 1992 р. Верховна Рада України прийняла Закон “Про статус Автономної Республіки Крим”, який визначав Кримську область як автономну складову частину України. Республіці надавались права: приймати та тлумачити Конституцію, брати участь у формуванні та здійсненні внутрішньої та зовнішньої політики України; вирішувати питання адміністративно-територіального устрою республіки, призначати вибори депутатів до рад та визначати порядок організації і діяльності республіканських та місцевих органів влади в межах своєї компетенції, брати участь у зносинах з іншими державами тощо. Владні інстанції України залишали за собою право давати згоду на призначення керівників служби безпеки, прокуратури АРК та зобов’язувались виступати гарантом реалізації повноважень автономії.<sup>5</sup>

Цей закон з боку деяких суспільно-політичних організацій півострова відразу був підданий різкій критиці. 5 травня 1992 р. Координаційна Рада Всекримського руху виборців за незалежну Республіку Крим направила звернення до парламенту Республіки, в якому вказувалося, що прийняття закону зруйнувало надії на можливість вирішення проблем Криму конституційно-

договірним шляхом. У ньому містився заклик проявити рішучість і взяти владу на півострові у свої руки, прийняти акт про незалежність Криму, взяти під юрисдикцію Республіки Крим всі розміщені на її території військові формування, включаючи і Чорноморський флот.

Конфронтаційно налаштована частина депутатів парламенту АРК ініціювала розгляд акту проголошення державної самостійності. 118 голосами (79% складу) депутатів Верховної Ради Криму він був прийнятий. Необхідність цього кроку обґрунтовувалась потребою прискорити процес становлення державності Республіки Крим, тривогою і занепокоєністю ростом напруги між Україною і Росією, волевиявленням кримчан на референдумі 1991 р., реалізацією Декларації про державний суверенітет Криму, відповідальністю за повернення депортованих народів. 2 серпня 1992 р. парламент автономії прийняв рішення провести референдум, на який виносились питання: “Ви за незалежну Республіку Крим в союзі з іншими державами” та “Ви підтверджуєте акт проголошення державної самостійності Республіки Крим?”. Одночасно було направлено звернення до Президента та Верховної Ради України про укладення Договору між Кримом і Україною<sup>6</sup>.

13 травня 1992 р. Верховна Рада України розглянула ці акти та визнала їх як такі, що порушують Конституцію держави, зокрема, статтю 70, за якою територія України не може бути змінена без її згоди, та поставила перед Верховною Радою Криму вимогу до 20 травня 1992 р. скасувати свої постанови.<sup>7</sup>

Напруженість політичної обстановки на півострові посилила прийнята 21 травня 1992 р. резолюція закритої сесії російського парламенту, у якій рішення 1954 р. оголошувалось “таким, що немає законної сили з моменту

прийняття”. Україна і Росія опинилися в стані відкритої конфронтації.

Разом з тим влада Криму, поринувши у боротьбу за державну самостійність, відкладала розв’язання нагальних соціально-економічних проблем, загострились проблеми працевлаштування татар, що поверталися на рідну землю. 1 – 6 жовтня 1992 р. татари, провоковані екстремістськими елементами вчинили акції непокори, та вдалися до самозахвату земельних угідь. У с. Ізобільному – центральній садибі заводу-радгоспу “Алушта” відбулося зіткнення учасників акції з правоохоронними органами. Правоохоронці змушені були заарештувати деяких учасників конфлікту. У відповідь кілька тисяч татар пікетували приміщення Верховної Ради АРК і висунули вимогу розробити комплекс заходів щодо захисту переселенців.

Верховна Рада України для вивчення інциденту направила до Криму делегацію від депутатських комітетів з питань державного правопорядку і боротьби із злочинністю, питань державного суверенітету і між-національних відносин. 26 жовтня 1992 р. за наслідками її роботи парламент розглянув на своєму пленарному засіданні це питання, та прийняв постанову “Про ситуацію в Республіці Крим, що склалася внаслідок подій 1 – 6 жовтня 1992 р.”, у якій рекомендувалось розглянути обстановку в Криму на засіданні Ради Національної безпеки і оборони України, посилити контроль над ситуацією з боку Служби безпеки та органів Внутрішніх справ України. Кабмін України зобов’язувався надати уряду автономії допомогу при розробці концепції розселення кримських татар, відрегулювати відповідно до конкретних обставин організоване їх повернення.<sup>8</sup>

У 1993 р. в центр політичної конфронтації Росії з

Україною перемістився у площину проблеми Чорноморського флоту. Росія проголосивши себе власником усіх флотів колишнього СРСР, прагнула зберегти під своєю юрисдикцією флот на Чорному морі з усією системою його комунікацій. В цьому питанні інтереси України практично ігнорувалися. Під час міждержавних переговорів про флот, Росія намагалася нав'язати розгляд питання про Крим комплексно. Крім того 9 липня 1993 р. Верховна Рада Російської Федерації ухвалила постанову за якою м. Севастополь оголошувалося таким, що має “російський (федеральний) статус” і є “головною базою єдиного Чорноморського флоту”. 10 липня цього ж року Верховна Рада України направила Росії заяву, у якій розглядалися ці політичні рішення як “безпрецедентні”, та наголошувалося, що постанова Верховної Ради Росії є грубим порушенням загальновизнаних норм міжнародного права, зазіханням на територіальну цілісність України, перекрученням історичної справедливості.<sup>9</sup>

З обранням 30 січня 1993 р. на посаду Президента Автономної Республіки Крим проросійськи налаштованого адвоката Ю. Мешкова дії кримських сепаратистів ще більше активізувалися. Кримський президент та його прибічники відразу повернулися до питання необхідності зміни статусу республіки та домоглися прийняття парламентом автономії нормативних актів, що не відповідали законам України. Особливої гостроти набирала дискусія навколо питання громадянства жителів півострова.

24 лютого 1994 р. Верховна Рада України прийняла постанову “Про статус автономної республіки Крим відповідно до діючої Конституції та законодавства України”, якою керівництво Криму зобов'язувалося у місячний термін

привести Конституцію Кримської Автономії у відповідність до Основного Закону України та зажадала від кримської влади виконання закону України “Про Представника Президента України в Республіці Крим”.<sup>10</sup>

Керівництво Криму користуючись правом формування місцевих органів влади, анулювало рішення парламенту України про проведення 26 червня 1994 року виборів, що вступало в протиріччя з загальнодержавним процесом реформування місцевих органів влади. 22 квітня 1994 р. Верховна Рада України зобов’язала Верховної Ради Криму переглянути свої рішення.

20 травня 1994 р. Верховна Рада Кримської Автономії прийняла постанову “Про відновлення конституційних основ державності республіки Крим”, яка загострила сепаратистські настрої і відновила дію положень Конституції Криму. Верховна Рада України постановою зупинила дію Закону України “Про розмежування повноважень між органами державної влади України і Республіки Крим”, та запропонувала Верховній Раді автономії у десятиденний термін привести своє законодавство у відповідність Конституції Автономної Республіки Крим. Для переговорів з парламентом автономії утворювалась депутатська комісія Верховної Ради України у складі 21 народного депутата на чолі з Б. Олійником.<sup>11</sup> Але Верховна Рада АРК проігнорувала рішення парламенту України.

2 червня 1994 р. Верховна Рада України запропонувала Президентові України розробити перелік заходів, які могли б застосовуватися органами державної влади у разі, якщо влада Криму не виконуватиме законів України.<sup>12</sup>

Восени 1994 р. різко загострилися стосунки між виконавчою та законодавчою владами АРК. Президент Ю. Мешков видав указ про розпуск парламенту, припинив

повноваження місцевих рад, що фактично означало зміну державної влади на півострові та її узурпацію. Президент України, Верховна Рада України своїми політичними рішеннями, намагалися політичними і правовими засобами врегулювати ситуацію. 17 березня 1995 р. Парламент України прийняв пакет із семи законів та постанов: “Про скасування Конституції і деяких законів Автономної Республіки Крим”, “Про Автономну Республіку Крим”, “Про проведення виборів депутатів і голів місцевих рад народних депутатів в Автономній Республіці Крим”, “Про підготовку нової Конституції Автономної Республіки Крим”.<sup>13</sup> Крім того анулювалась посада Президента Республіки Крим.

Такі кроки центру були зустрінуті кримською владою протистоянням. 18 березня 1995 року парламент Республіки Крим прийняв заяву до Президента та Федеральних зборів Росії, у якій йшлося “ми ніколи не змиримося з втратою своєї Конституції і Севастополя. Ми звертаємося до Вас з настійним проханням не укласти Договір між Росією і Україною без врахування інтересів Республіки Крим та її громадян”. 14 квітня 1995 р. Голова Верховної Ради Криму С. Цеков у виступі на пленарному засіданні Держдуми Росії дезінформувавши депутатів, закликав російське керівництво втрутитися у конфлікт між Україною і Кримом. Восени 1995 р. органам державної влади в Україні вдалося шляхом послідовних дій поступово врегулювати стосунки з Кримом, посилити контроль за господарською діяльністю на півострові, організувати перевірку дотримання законів України.<sup>14</sup> Проте проблема Чорноморського флоту ще тривалий час залишалась нерозв’язаною. Чотири рази відкладався візит Президента Російської Федерації Б. Єльцина в Україну, затягувалось підписання державної Угоди між двома

державами, що стримувало розвиток добросусідських відносин.

Прийнята 28 червня 1996 р. Верховною Радою Конституція України завершила оформлення політико-правових відносин України та Криму. Її десятий розділ – “Автономна Республіка Крим” – чітко тлумачив структуру влади, її повноваження, права автономії. Відповідно ст. 134 – Автономна Республіка Крим – це невід’ємна складова частина України, яка в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання<sup>15</sup>.

---

<sup>1</sup> Чумак В. Приєднання Криму до України: історичні “міфи”, дійсність // Проблеми соборності України в ХХ ст. – К, 1994. – С. 140-150.

<sup>2</sup> Кримська правда. – 1991. – 22 січня.

<sup>3</sup> Кримська правда. – 1991. – 25 січня.

<sup>4</sup> Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №9. – С.217.

<sup>5</sup> Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №30. – С.1013-1015.

<sup>6</sup> Кримська правда. – 1992. – 5 травня.

<sup>7</sup> Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №31. – С.1053.

<sup>8</sup> Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №46. – С.1413.

<sup>9</sup> Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №36. – С.931.

<sup>10</sup> Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №22. – С.643.

<sup>11</sup> Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №20. – С.580.

<sup>12</sup> Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №23. – С.682.

<sup>13</sup> Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №11. – С.222-232.

<sup>14</sup> Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №17. – С.392-393.

<sup>15</sup> Конституція України. – К., 1996. – С.44-46; Кримська правда. – 1991. – 22 січня.